

GEOSITES <i>Heuvelrug Zuid</i>	Plantage Willem III e.o.	
Hotspots	Historische tabaksplantage op zuidelijke stuwwalflank; Remmerdense Heide; ecopassage naar Nederrijn.	
Korte omschrijving	Stuwwalflank uit voorlaatste ijstijd met ijs/sneeuwsmeltwaterdal en spoelzandwaaier in het rivierengebied. Op de zuidelijke stuwwalflank een historische tabaksplantage met bezoekerscentrum en in Amerongen een museum tabaksteelt. Op de aangrenzende Remmerdense Heide een natuurlijk microreliëf van wallen, kommen en troggen/geulen. Geomorfologisch, cultuurhistorisch en ecologisch interessant.	

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN:	
Geo vormingsperiode geologisch	Stuwwalflank uit voorlaatste ijstijd (Salien) en rivierengebied. IJs/sneeuwsmeltwaterdal op de zuidelijke flank van stuwwal (Plantage Willem III). Spoelzandwaaier (Sandr) op de lagere delen richting Nederrijn; opbouw van de sandr is nog op de funderingspalen van de ecopassage (onderkruising van de N225) te zien (Grondboor & Hamer nr. 2, 2010).
geomorfologisch	Natuurlijk microreliëf op stuwwal van wallen, kommen en troggen/geulen Remmerdense Heide.
hydrologisch	Infiltratiegebied voor drinkwater op de Stuwwal en natuurlijke kwel in rivierengebied.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen	Historische tabaksplantage.
archeologisch	Remmerdense Heide: grafheuvels uit einde steentijd en vroege bronstijd.
infrastructureel	Ecopassage (2008) naar uiterwaarden Nederrijn.
militair	
immaterieel	
Natuur	
landschap	Complex met zeldzame droge schraalgraslanden, struweel, bos en heide. Flauwe helling op zuiden vanaf top stuwwal naar rivier, steilrand bij uiterwaarden.
ecosysteem	Aanwezigheid Rode Lijstsoorten, Icoonsoorten Provincie Utrecht.
Betekenis	
wetenschappelijk	Cultuurhistorisch c.q. archeologisch onderzoek (Grondboor & Hamer nr. 2006).
educatief	Bezoekerscentrum Utrechts Landschap Tabaksschuur Amerongen over tabaksteelt, excursies met gids; geowandeling.
recreatief / toeristisch	TOP: Tabaksschuur Amerongen. Entree met parkeerplaats, informatie en diverse wandelroutes Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug.
economisch	Natuurrecreatie.
Niveau	
internationaal	
nationaal	Nederlands voorbeeld historische tabaksteelt in een gematigd klimaat
regionaal / lokaal	Voorbeeld regionale historische bedrijfsvoering, m.n. in Amerongen: museum tabaksteelt.
Beheertype	
bescherming	Smeltwaterdal is Aardkundig Monument, Natuurnetwerk Nederland.
duurzame ontwikkeling bedreiging(en)	Beschermd natuurgebied, duurzaam beheer.

Achtergrondinformatie o.m.:

- Aardkundige waarden in de provincie Utrecht, Drs. A.A. Bronbacher en Drs. W. Hoogendoorn, 1997
- Provinciale beschrijving Aardkundig Monument
- Grondboor en Hamer-EP03: Plantage Willem III, 2006
- Grondboor en Hamer-EP03: Smeltwaterafzettingen nr. 2, 2010
- Geopad 085: De Remmerdense Heide
- De wandelroute van Utrechts Landschap
- Utrechts Landschap: beheerplan Plantage Willem III, Remmerdense heide en Elster buitenwaarden, Landschapsgids
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Pioniers in tabak, RTV Utrecht, in 11 min. alles over tabak
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Landschap Erfgoed Utrecht

GEOSITES Heuvelrug Zuid	Emminkhuizerberg en stuwwallen Veenendaal e.o.
Hotspots	Emminkhuizerberg; Fort aan de Buurtsteeg; Museum Veenendaal; De (Blauwe) Hel
Korte omschrijving	Door expanderend landijs gestroomlijnde geïsoleerde stuwwallen uit de voorlaatste ijstijd in het vroeger aaneengesloten moerasveengebied van de Gelderse Vallei. Het natuurgebied 'De (Blauwe) Hel' is daar een restant van. Veenendaal is op 2 kleinere heuvels ontstaan als veenkolonie. De omringende vallei met 3 fortificaties was onderdeel van de Grebbelinie. Geomorfologisch, cultuurhistorisch en ecologisch van belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN:	
Geo	
geologisch	Gedrumlindiseerde (door expanderend landijs gestroomlijnde en mogelijk ook door het landijs verplaatste) geïsoleerde stuwwallen uit de voorlaatste ijstijd (Salien) in het vroegere moerasgebied van de Gelderse Vallei.
geomorfologisch	Sneeuwsmeltwaterdal uit de laatste ijstijd (Weichselien) midden op de heuvel, oost-west gericht.
hydrologisch	Historische ontwatering van veengebied vanaf 15 ^e eeuw; bij doorbraak van de rivierdijk bij Rhenen zeer kwetsbaar voor overstroming zoals bleek bij de watersnood in 1855.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen (architectuur, landinrichting e.a.)	Aan de noordkant van de Emminkhuizerberg lag vroeger de ridderhofstad Emmickhuizen, voor het eerst vermeld in 1309. De eerste bebouwing van Veenendaal ontstond op twee kleine geïsoleerde stuwwalheuvels Groot en Klein Veenloo die in de Middeleeuwen met bos waren begroeid. De Antwerpenaar Gillis van Schoonbeet kocht rond 1650 daar een veengebied waar hij enkele honderden Vlamingen te werk stelde. Op Klein Veenloo werd in 1655 de Oude Kerk ("nieuwe Veenkercke") gebouwd en werd markt gehouden. Zo ontstond Veenendaal als een brinkdorp op de heuvel met uitbreiding van lintbebouwing langs strookvormige percelen. In Veenendaal staan 2 stellingkorenmolens 'De Nieuwe Molen en 'De Vriendschap'.
archeologisch	Het terrein waar de ridderhofstad heeft gestaan is Archeologisch Monument.
infrastructureel	Graven vanaf 1473 van de Griff (Bisschop Davidsgrift, Grebbe later valleikanaal) kanalen en smalle zijvaarten voor de ontsluiting en ontwatering van het veen en de afvoer van turf. De kanalen liepen in Veenendaal om en tussen de 2 kleine stuwwallen door. Door het dempen van historische watergangen in de twintigste eeuw is het brede stratenpatroon van Veenendaal ontstaan.
militair	3 aarden fortificaties van Grebbelinie, een steeds verder ontwikkelde verdedigingslinie van forten, dijkes, sluizen en betonnen kazematten (1745-1945).
immaterieel	
Natuur	
landschap	De Emminkhuizerberg steekt 15 meter uit boven de het vlakke afgegraven vroegere veengebied. Het is al eeuwen lang als akkerland in gebruik geweest. Veenendaal is ontstaan op 2 kleine geïsoleerde stuwwalheuvels.
ecosysteem	Natuurgebieden van Staatsbosbeheer De Hel en De blauwe Hel ten zuidoosten van Veenendaal, een moerasgebied met trilveen (met o.m. blauwe zegge en veenpluis en blauwgraslanden).
Betekenis	
wetenschappelijk	

educatief	Bezoekerscentrum Gebbelinie met gerestaureerd Fort aan de Buurtsteeg en Museum Veenendaal.
recreatief / toeristisch	TOP: bij bezoekerscentrum Fort aan de Buurtsteeg.
economisch	Historische veenkolonie vanaf circa 1550 voor de productie van turf als vervanging voor het schaars geworden hout; tabakskerverijen (sigaren); vanaf 17 ^e eeuw wolnijverheid en schapenhouderij op de tijdens de middeleeuwen ontboste Veluwe en Utrechtse Heuvelrug.
Niveau	
internationaal	
nationaal	Grebbeinie langs het Valleikanaal nationaal historisch van belang
regionaal / lokaal	Stuwwallen regionaal van belang.
Beheertype	
bescherming	Emminkhuizerberg: gebied van aardkundige waarde; terrein ridderhofstad: Archeologisch Monument; De (Blauwe) Hel: NNN; Rijksmonumenten o.a.: Grebbeinie, Oude Kerk Veenendaal, de 2 molens en complexen arbeiderswoningen.
duurzame ontwikkeling	Emminkhuizerberg: geen duurzame akkerbouw (maisakker).
bedreiging(en)	In het verleden is de Emminkhuizerberg deels doorgraven voor de aanleg van de spoorlijn Utrecht-Arnhem en gebruikt voor zandwinning voor de aanleg van de Rijksweg A12; de 2 kleinere stuwwallen van Veenendaal zijn door verstedelijking deels vergraven.

Achtergrondinformatie o.m.:

- Beschrijvingen Aardkundige Waarden en Aardkundige Monumenten, provincie Utrecht
- Provinciale gebiedsbeschrijving Aardkundige Waarde Emminkhuizerberg
- Veenvorming, Dr. J. Visscher, 1949
- Geopad 92: De stuwalletjes van Veenendaal
- Beschrijving De hel en De Blauwe Hel, Staatsbosbeheer:
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Grebbeinie.nl
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Landschap Erfgoed Utrecht
- Gemeentearchief Veenendaal
- Museum Veenendaal

GEOSITES Heuvelrug Zuid	Kwintelooijen e.o.
Hotspots	Voormalige groeve Kwintelooijen ; Buurtse Berg en Sparrenboomse Berg
Korte omschrijving	Wetenschappelijk onderzochte ontsluiting van grootschalige groeve in stuwwal tot aan de kruin van de Buurtse Berg. Geologisch, geomorfologisch, hydrologisch, archeologisch, ecologisch, educatief en recreatief van groot belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN:	
Geo	
geologisch	De groeve geeft historisch gezien een beeld van de scholsgewijze laagopvolging (schubbenreeks) van de stuwwal tot aan de kruin van de Buurtse Berg uit de voorlaatste ijstijd, het Salien. Aan de zuidwestkant van de groeve komen de volgende afzettingen gestuwd voor: de formaties van Drenthe, die van Urk en van Kedichem. Daaronder ligt de onder-Pleistocene formatie van Harderwijk. In het uitgevoerde onderzoek wordt de relatie aangegeven tussen de stuwing en horsttectoniek en permafrost. Een gespaarde heuvel is beoogd als geologisch monument. Vondsten uit het Salien van mammoet, sabeltijger en steppewisent en de daarop volgende interglaciale, warme periode het Eemien: bosolifanten en nijlpaarden.
geomorfologisch	De Buurtse Berg e.o. is een plateauachtig rugsysteem met microreliëf (geulen, dalletjes en kommetjes) en waaivormige afzettingen die zijn ontstaan als gevolg van landijs- en sneeuwsmeltwater van de laatste twee ijstijden. In de helling van de groeve is een bekkentje van keileem en een fluvioglaciale geulopvulling aangetoond.
hydrologisch	De betekenis van historische waterstromen op de ontwikkeling van geomorfologisch interessante reliëfvormen, zoals antidiunen op de bodem van een stroom. In de groeve is ook de huidige invloed van het afstromend water te zien.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen	
archeologisch	In de groeve zijn gereedschappen (vuurstenen vuistbijlen) gevonden van Homo Heidelbergensis (500.000 – 200.000 jaar geleden); op de Buurtse Berg ligt een grafheuvel (opgehoogd).
infrastructureel	Enkele historische wegen. In de nabijheid lopen langs de Utrechtse Heuvelrug en de Gelderse Vallei oude interlokale wegen: de Oude Veense Grindweg en de Cuneraweg (thans deels N233); verder de Veenendaalse Straatweg die de stuwwal via een natuurlijke pas kruist. Van lokale betekenis is nog de grotendeels bestaande Galgenweg.
militair	
immaterieel	
Natuur	
landschap	Grote diversiteit aan landschappen veroorzaakt door klimaatverandering en menselijke invloed.
ecosysteem	Het westelijk deel van de groeve (36 hectare) is bestemd voor natuurontwikkeling. Er bestaat daar een grote biodiversiteit als gevolg van hoogteverschillen, verschillen in oriëntatie op zon en wind en variatie in bodemgesteldheid van nat naar droog, van zuur naar basisch, van zanderig naar leemrijk. Tijdens een KNVV-inventarisatie in 2015 zijn 1.555 verschillende soorten waargenomen, waarvan 70 op de rode lijst staan.
Betekenis	

wetenschappelijk	Uitgevoerd wetenschappelijk onderzoek en veldinventarisaties, zie achtergrondinformatie.
educatief	De waarden van het gebied worden uitgelegd in beschrijvingen, bebording en wandelpaden: Geopad (ook digitaal) en Natuurpad.
recreatief / toeristisch	Het oostelijk deel van de groeve (32 hectare) is deels een druk bezocht gebied voor dagrecreatie met een plas, een motorcrossterrein met gelegenheid voor mountainbiken en andere activiteiten.
economisch	Grootschalige ontgronding van oorspronkelijk 74 hectare van het gebied Kwint en Looijen ten behoeve van zandwinning in de 20 ^{ste} eeuw tijdens de jaren vijftig tot 1989. De ontgronding is gestopt door een uitspraak van de Raad van State. Thans regionaal economisch van betekenis door recreatief gebruik en natuurwaarden.
Niveau	
internationaal	
nationaal	Ontsluiting door grote groeve in stuwwal tot aan de kruin van nationale betekenis.
regionaal / lokaal	Recreatiegebied van regionale betekenis.
Beheertype	
bescherming	
duurzame ontwikkeling	Het gebied wordt volgens onderlinge afspraak via het samenwerkingsverband 'Club Kwintelooijen' duurzaam beheerd door de gemeenten Veenendaal en Rhenen. Het huidige beheer van het natuurgebied is gericht op het herstel van de oorspronkelijke vegetatiesoorten.
bedreiging(en)	Te intensieve recreatie.

Achtergrondinformatie o.m.:

- Aardkundige waarden in de provincie Utrecht, Drs. A.A. Bronbacher en Drs. W. Hoogendoorn, 1997
- Grondboor en Hamer: Groeve Kwintelooijen 2018
- Geopad 084: De Buurtse Berg
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Inventarisatie soorten Kwintelooijen, KNNV, 2015
- IVN Veenendaal-Rhenen Natuurpad 19: Prettige heuvelrug
- Landschap Erfgoed Utrecht

GEOSITES Heuvelrug Zuid	Uiterwaarden Noordoever Nederrijn
Hotspots	Blauwe Kamer / Palmerswaard / Elster Buitenwaarden / Amerongse Bovenpolder; Kasteel Amerongen en Stadmuseum Rhenen
Korte omschrijving	Halfopen uiterwaarden van de gestuwde Nederrijn met overgang naar beboste stuwwal met een markante steilrand. Volwaardig complex dynamische riviernatuur in overstromingsvlakte van riviergebied met oeverwallen, oude rivierbeddingen en kronkelwaard. Grondwaterkwel vanuit stuwwal, rivierkwel in geulen. Kasteel Amerongen ligt buiten de bandijk in de uiterwaarden. Geowetenschappelijk, cultuurhistorisch en ecologisch van belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN	
Geo	
geologisch	Rivier(klei)gebied met oeverwallen en oude rivierbeddingen tussen stuwwal en Nederrijn.
geomorfologisch	Overstromingsvlakte Nederrijn, onbedijkte uiterwaarden, oude geulpatronen, kronkelwaard (Amerongse Bovenpolder west)
hydrologisch	Gestuwde rivier, overstromingsvlakte, grondwaterkwel vanuit stuwwal, rivierkwel in geulen.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen (architectuur, landinrichting e.a.)	Kasteel Amerongen (1286/1680): initiatieven tabaksteelt; verblijf Duitse keizer 1918/1919. Ruïne steenfabriek en bijgebouwen en kleiputten (BK, Elst). Molens 't Wissel, Maallust en Binnenmolen Rhenen. Stadmuseum Rhenen.
archeologisch	Limes artefacten Rhenen.
infrastructureel	Overstromingsvlakte (waterveiligheid door ruimte voor de rivier); stuwcomplex Amerongen; oude handelsroute naar Duitsland.
militair	Hoorwerk Grebbelinie (Blauwe Kamer), Limes.
immaterieel	Poëzie en literatuur over rivierlandschap (Marsman e.a.), veel schilderijen m.b.t. Rhenen.
Natuur	
landschap	Halfopen uiterwaarden met overgang naar beboste stuwwal met markante steilrand.
ecosysteem	Landschapsecologisch volwaardig complex met dynamische riviernatuur met overgang naar droge stuwwal: van top tot teen. Rode Lijstsoorten. Icoonsoorten Provincie Utrecht.
Betekenis	
wetenschappelijk	Diverse monitoringsonderzoeken m.b.t. natuurontwikkeling en hydrologie.
educatief	Bezoekerscentrum Utrechts Landschap Blauwe Kamer; informatieborden bij entrees, excursies met gidsen, kinderactiviteiten etc.
recreatief / toeristisch	Entrees met parkeerplaatsen, informatie en diverse wandelroutes Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug.
economisch	Natuurrecreatie. Vroegere kleiwinning t.b.v. baksteenfabricage. Waterveiligheid.
Niveau	
internationaal	Watermanagement en dijkverzwaren. Natura 2000, Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn (Amerongse Bovenpolder west), Kader Richtlijn Water.
nationaal	Natuurnetwerk Nederland, waterbeheer Rijkswaterstaat.
regionaal / lokaal	Natuurnetwerk Nederland.
Beheertype	
bescherming	Rivieroeverreservaat: Internationaal Natura 2000 gebied, Natuurnetwerk Nederland.

duurzame ontwikkeling	Beschermd natuurgebied, duurzaam water- en natuurbeheer. Elster Buitenwaarden worden nu (als laatste schakel) ingericht conform N2000, NNN en waterbeheerdoelen.
bedreiging(en)	Waterkwaliteit en -kwantiteit rivierwater; er vindt monitoring plaats op landelijk niveau. Klimaatverandering.

Achtergrondinformatie:

- Proefschrift en artikelen over het rivierengebied, Dr. H.J.A. Berendsen
- Provinciale beschrijving Aardkundig Waardevol gebied Amerongse Bovenpolder west:
- Utrechts Landschap: beheerplan Blauwe Kamer, Grebbeberg, Laarsenberg, beheerplan Amerongse Bovenpolder & Amerongse Bos, visie 'De waarden van Utrecht', etc.
- Landschap Erfgoed Utrecht
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Stadsmuseum Rhenen

GEOSITES Heuvelrug Zuid	Grebbeberg e.o.
Hotspots	Smalle stuwwal Grebbergen - Laarsenberg - Lijster Eng - Thymse Berg; oude kern Rhenen met Stadsmuseum
Korte omschrijving	Geaccidenteerd heuvellandschap van smalle, deels weggeslagen stuwwal grenzend aan de Nederrijn en de Gelderse vallei. Directe overgang van de resterende stuwwal naar rivierenlandschap met Blauwe Kamer en Palmerswaard. Geowetenschappelijk, cultuurhistorisch, militair en ecologisch van internationaal belang.

LANDSCHAPSTYPE	ZAND landschap	VEEN landschap	RIVIER landschap	ZEEKLEI landschap
-----------------------	-------------------	-------------------	---------------------	----------------------

WAARDEN:	
Geo	
geologisch	Stuwwalgebied dat tijdens de voorlaatste ijstijd is ontstaan door Scandinavisch landijs. Het door het landijs geëgaliseerde rugsysteem kent hier plateaus met enkele lage welvingen ('bergen'), terrasjes, kleine smeltwaterdalen aan de noordoostkant en 4 grotere aan de zuidwestkant. Deze dalen zijn ontstaan als gevolg van landijs- en sneeuwsmeltwater van de laatste twee ijstijden. Vooral langs de flanken van de stuwwal heeft de wind tijdens de laatste ijstijd dekzand afgezet.
geomorfologisch	Aan de zuidkant (nu Over Betuwe) is de hoefijzervormige stuwwalverbinding met de Veluwe ondermijnd en weggeslagen door de grote rivieren waardoor steile hellingen en steilranden ontstonden. Daarbij vormde smeltwater enkele kloofachtige dal- en geulsystemen met (sneeuw)nissen aan de zuidflank daarvan Het grootste dal- en geulstelsel is de nog nader te onderzoeken Zwitserse Vallei, een droogdal met een rond heuveltje in het midden en met een negatief verhang van de dalbodem dat ver boven het niveau van het riviereengebied eindigt. Verder worden er kommetjes en geulen aangetroffen waarvan sommige (ook) leemkuilen- en grindgaten zijn. Andere, zoals op de Thymse Berg zijn waarschijnlijk (reeksen) kolk-gaten die op convexe hellingen ontstonden als gevolg van smeltwater dat in spleten en kloven van het landijs stortte.
hydrologisch	Infiltratie op stuwwal en kwel in riviereengebied en Gelderse Vallei.
Cultuur Historisch	
cultuur algemeen (architectuur, landinrichting e.a.)	Al in prehistorische tijd bewoond en werd land in cultuur gebracht. Op de Laarsenberg werd akkerbouw bedreven op rechthoekige percelen met walletjes, waarbij door erosie kleine akkerterrassen ontstonden. Aanleg graften om erosie tegen te gaan. Diverse engen op de stuwwal (Laarseneng, Bruinen Eng met Koerheuvel, Lijster Eng met Vijverberg), en hooi- en grasland langs de rivier en in de Gelderse Vallei. Oud-Rhenen ligt langs het riviergebied tegen de zuidhelling van de stuwwal. Omstreeks 1200 verlegde de Rijn zich naar Rhenen en werd het een aanleg- en handelsplaats. Inmiddels heeft de stad zich uitgebreid over de Bruine Eng, de Koerheuvel en deels de Vijverberg en zijn de engen grotendeels bebost. Stadsrechten in 1258, genoemd in 855 als Villa Hreni als curtis (geen stad maar pleisterplaats) van de Duitse vorsten. Het zomerpaleis van Frederik van de Palts, de verdreven koning van Bohemen, werd in 1629 in de Palmerswaard bij de westrand van de stadskern gebouwd en in 1812 afgebroken. Op de zuidwestflank van de stuwwal ligt het vrij jonge landhuis in Kaapse stijl De Tangh (1927). Cultuurhistorische bouwwerken <i>Rhenen</i> : Cunerakerk en Toren (1492-1531), restant stadsmuur (14 ^e eeuw), Oude Raadhuis, Binnenmolen, tabaksboerderij. <i>Achterberg</i> : Middeleeuwse woontoren van Hoeve Stuivenes. Van het vroegere Landhuis Heimerstein resteert nog de paardenstal, oranje-rie, koetshuis en melkhuisje.

archeologisch	Prehistorische grafheuvels en grafveld Koerheuvel. Vondsten uit het stenen, bronzen en ijzeren tijdperk, Romeinse en Frankische tijd. In Achterberg terrein waarin overblijfselen Bisschoppelijk paleis Ter Horst (12 ^e eeuw) liggen.
infrastructureel	Oude verbindingswegen. Een Via Regia verbinding tussen de bisschopssteden Utrecht en Keulen via Rhenen (nu deels N 225). Noordweg als interlokale weg van Rhenen naar Achterberg, nu Achterbergse Straatweg. Cuneraweg oostelijk van de stuwwal (nu N 233) op enige afstand van de Oude Veense Grindweg die direct langs de steile stuwwal loopt.
militair	Romeinse limes. Vroegmiddeleeuwse ringwalburg met droge gracht (vanaf 7 ^e eeuw) op de Heimenberg (naar het vroegere landgoed Heimerstein). Grensgarnizoensstad van het Sticht. 1672 verwoesting poorten door de Franse troepen (Lodewijk XIV). Grebbelinie: hoornwerk met kazematten aan de oostelijke voet van de Grebbeberg met sluis en kaden voor een gesegmenteerde inundeerbare zone. Ook op de oosthelling van de Laarsenberg loopgraven en enkele kazematten. Driedaagse slag om de berg tijdens de Duitse inval en verwoesting van de stad in 1940. Tijdens de oorlog is de Grebbelinie door de bezetters aangepast en omgebouwd tot 'Pantherstellung'. Militair Ereveld Grebbergen, Monument en Informatiecentrum.
immaterieel	Rhenen in de Middeleeuwen als drukbezochte bedevaartplaats van de Heilige Cunera. Schilderijen en tekeningen over Rhenen van Rembrandt (6 tekeningen van stadsgezichten), Albert Cuyp (panorama van een stad) en Pieter Saenredam (interieur Cunerakerk). Verhalen en ooggetuigenverslagen van de evacuatie en oorlogshandelingen.
Natuur	
landschap	Geaccidenteerd heuvellandschap van smalle, deels weggeslagen stuwwal grenzend aan de Nederrijn en de Gelderse Vallei. Directe overgang van resterende stuwwal naar rivierenlandschap met Blauwe kamer en Palmerswaard.
ecosysteem	Grote differentiatie van flora en fauna als gevolg van verschillen in hoogte, hellingshoek en -richting, bodem en vochtigheid. Natuurakkers, loofbos, eikenhakhout, bijzondere vegetatie aan voet van Grebbeberg.
Betekenis	
wetenschappelijk	Bestudering van actieve en historische processen van natuurontwikkeling en de invloeden daarop, zowel geomorfologisch, hydrologisch als ecologisch.
educatief	Stadsmuseum Rhenen. Informatiecentrum slag om de Grebbeberg. Informatiepaneel Grebbeberg, wandel- en fietsroutes, excursies met gids, geopaden.
recreatief / toeristisch	TOP Rhenen centrum, dierentuin, recreatieterreinen Stadssparren en Passantenhaven en vakantiepark De Thijmse Berg in een voormalige groeve, Leemkuil Thijmse Berg, natuurterreinen en Militair Ereveld. Dierentuin Ouwehands Dierenpark.
economisch	Vroeger tabaksteelt op zuidhellingen en steenfabrieken langs uiterwaarden met groeve in stuwwal ten oosten van Rhenen. Thans natuur- en cultuurrecreatie.
Niveau	
internationaal	Internationaal zeldzame combinatie van geowaarden en daarmee samenhangende cultuurhistorische en natuurwaarden (door grote rivier weggeslagen stuwwal), zie ook geosite Uiterwaarden noordoever Nederrijn.
nationaal	Idem.
regionaal / lokaal	Idem.
Beheertype	
bescherming	Natuurnetwerk Nederland en provinciaal gebied van Aardkundige Waarde Zuidkant Grebbeberg is Aardkundig Monument. Cultuurhistorische gebouwen en ringwalburcht zijn rijksmonument. Stuwwal Rhenen: grondwater beschermingsgebied
duurzame ontwikkeling	Beschermde natuurgebieden en monumenten worden duurzaam beheerd.

bedreiging(en)	Intensieve recreatie, klimaatverandering (wateroverlast, sterke erosie op hellingen).
----------------	---

Achtergrondinformatie o.m.:

- Aardkundige waarden in de provincie Utrecht, Drs. A.A. Bronbacher en Drs. W. Hoogendoorn, 1997
- Provinciale beschrijvingen Gebieden van Aardkundige Waarde en Aardkundige monumenten
- Geopad 87: De Thymse Berg bij Rhenen
- Geopad 88: De oude stad Rhenen
- Geopad 89: De Laarsenberg bij Rhenen
- Geopad 90: De Grebbeberg bij Rhenen
- Tastbare Tijd, Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht, e.a., Roland Blijdenstijn
- Utrechts Landschap: o.a. beheerplan Blauwe Kamer, Grebbeberg, Laarsenberg.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- IVN Veenendaal-Rhenen
- Landschap Erfgoed Utrecht
- Stadsmuseum Rhenen (in het Oude Raadhuis)
- Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken